

адміністраторів та програм до інтернаціоналізації вдома для всіх членів академічної спільноти став як ніколи актуальним. Інтернаціоналізація – це процес, що перебуває в постійному розвитку, який змінюється у відповідь на місцеві, національні, регіональні та глобальні умови.

Перспективами для закладів вищої освіти України є:

- посилити увагу до інтернаціоналізації навчальних програм, викладання окремих дисциплін, інтернаціоналізації освіти іноземними мовами;
 - стимулювати вивчення іноземних мов, міжкультурної компетентності та виховання глобального громадянства;
 - інтегрувати інтернаціоналізацію в технологічні можливості реалізації освітніх програм.
-

ВИГОВСЬКА Ольга³³

Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»
м. Київ, Україна

ORCID: [0000-0002-1832-4172](https://orcid.org/0000-0002-1832-4172)

E-mail: jurnal.director@gmail.com

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

У статті йдеться про можливості розв'язання у післявоєнний час проблем України, накопичених за весь період її незалежності. Це може бути реальним, якщо започаткувати «правильну» освітню політику в державі, провадити «правильну» університетську педагогічну освіту в країні, плекати молодь – майбутнє України – у «правильних» школах, а також усією громадою жити в «правильному» суспільстві. Системно-комплексний підхід до висвітлених у статті проблем, уможливорює виокремлення пріоритетного чинника, з якого й можна розпочати розв'язання як існуючих у державі проблем, так і всіх інших, які привнесено повномасштабною війною. Таким чинником, на думку автора, є українська педагогічна освіта, про основні аспекти і принципи якої йтиметься у статті.

Ключові слова: український учитель; глобалізований світ; освітня політика; університетська педагогічна освіта; перспективні напрями реальних змін в освіті України.

***University Teacher Education in the Postwar Period.** The article discusses the possibilities of solving Ukraine's problems accumulated over the entire period of its independence in the postwar period. This can be realized if the state launches the «right» educational policy, provides the «right» university pedagogical education in the country, educates young people – the future of Ukraine – in the «right» schools, and lives in the «right» society as a community. A systemic and comprehensive approach to the problems highlighted in the article makes it possible to identify a priority factor from which to begin solving both the problems existing in the state and all the others brought about by the full-scale war. According to the author, this*

³³ ©ВИГОВСЬКА Ольга (VYHOVSKA Olga)

factor is Ukrainian teacher education, the main aspects and principles of which will be discussed in the article.

Keywords: *Ukrainian Teacher, Globalized World, Educational Policy, University Teacher Education, Promising Directions of Real Changes in Ukrainian Education.*

Вступ. Сьогоднішній стан українського суспільства, зокрема його наймолодших членів – дітей і молоді, а отже, шкільної і вищої освіти, насамперед університетської педагогічної, виявляє свою проблематичність і невизначеність щодо найближчого майбутнього, принаймні післявоєнного. Цілком зрозуміло, що потрібно починати розв'язувати накопичені роками проблеми. Що для цього треба зробити і кому? Автор намагається прояснити ситуацію, визначити єдино можливий варіант порятунку держави, продемонструвати, як освіта в цьому може відіграти вирішальну роль за умови трансформації існуючої освітньої системи за двома напрямками – за вертикаллю (суб'єктний) і за горизонталлю (об'єктний). На основі проведеної багатоаспектної аналітичної діагностики виявлено серед іншого іманентні сподівання науковців, переважно екологів, більше того, їх переконання, що саме освіта має і може врятувати ситуацію в країні. Фактично освіту наділено державотворчою місією, тому вона й здатна отримати реальний шанс стати в державі нарешті пріоритетом № 1, на що давно заслуговує. Саме підтримати цю місію освіти закликають українських освітян вчені-екологи та філософи (В. Андрущенко, В. Вернадський, Б. Гаврилишин, Т. Гардашук, В. Канцурак, А. Печчеї, Г. Філіпчук та ін.), звісно, – ми лише почули й відреагували на їхній іманентний заклик!

Нині Україні доводиться одночасно розв'язувати комплекс завдань минулого, сьогодення і майбутнього. У процесі розкриття обраної теми цієї статті переконуємося, що розв'язати таку сукупність проблем під силу лише консолідованому суспільству [13, с. 331].

Освіта, яку не вважають за пріоритетну галузь у державі – ні державотворчою, ні націєтворчою, що, безумовно, несправедливо і недалекоглядно, могла б прислужитися Україні й бути пріоритетною у розв'язанні її головних проблем.

Завдання постає непросте: з'ясувати, яке місце має, а головне, реально може і здатна посісти освіта як галузь у реалізації цих різноформатних проблем, і насамперед у державній освітянській політиці, у програмних документах державних структур-реалізаторів і далі за управлінською вертикаллю, як традиційно говоримо, – від школи до МОНУ. Важливо також з'ясувати, яка роль сучасної освіти в українському суспільстві сьогоднішньої доби.

Мета, методи і підходи. Мета публікації – нагадати освітянсько-науковому загалу про існуючі «живі», тяглі проблеми, які до того ж взаємопов'язані, а сьогодні їх наявність гальмує розвиток як суспільства, так і держави в цілому.

Платимо велику ціну за те, що не спромоглися вчасно розв'язати проблеми з учительством, його педагогічною освітою, статусом у державі.

Застосувавши авторський системно-точковий підхід до комплексного аналізу станів українського суспільства, шкільної освіти, вищої педагогічної освіти, історичного розвитку університетської освіти, природно-планетарно-вселенського континууму, автор ознайомлює з новою парадигмою якісної підготовки українського вчителя, яка здатна до розв'язання сукупності проблем, що насправді й урятує українського вчителя, школу, освіту, суспільство, державу. У такий спосіб від цитування свідомо перейдемо до цілеспрямованих дій за логікою усталеної фрази Івана Франка: «Вчителем школа стоїть! А школою – ДЕРЖАВА!».

Тож метою цих тез стала реалізація власної інтенції щодо ознайомлення освітянсько-наукової громадськості з окремими аспектами дослідницько-пошукового, перспективно-прогностичного й системно-комплексного дослідження проблем педагогічної освіти.

Методами дослідження було обрано: аналітично-діагностичні й прогностичні на основі форсайт-методу, компаративного та системно-комплексного аналізу, а також історичний і логічний методи дослідження.

Основні результати. Україну в працях сучасних учених схарактеризовано як зону екологічного лиха.

Об'єкти, які ми обрали для з'ясування реального стану українського довкілля, навіть не потребували пошуку, вони панорамно представлені перед нашими очима наочно, тож кожен на власні очі може побачити насамперед довкілля, яке нас цікавить: ґрунт, повітря, водні ресурси. Те, що Україна перебуває у стані повномасштабної війни з РФ, лише додало безліч інших негараздів, навіть глобальних невизначеностей, наприклад, ситуація із замінуванням: нині заміновано території загальною площею, більшою за територію сучасної Англії, – тримаємо перше місце по замінуванню територій, а для України це означає значне зменшення своєї території та ще й непридатність її для людських потреб.

Зазначимо, що ґрунти в Україні самі по собі вже проблемні: на всій території країни спостерігаються процеси деградації земель. Наймасштабнішими є ерозія (близько 57,5% земель) та забруднення (близько 20% території), а щорічні втрати гумусу становлять 0,65 га [8]. За оцінюванням Індексу якості навколишнього середовища (Environmental Performance Index), яке здійснює Єльський університет (США), Україна займає 87-ме місце серед 163 країн світу. Рівень навантаження на навколишнє природне середовище в Україні в 4–5 разів перевищує аналогічні показники інших країн. За рівнем раціонального

використання та якості водних ресурсів Україна, за даними ЮНЕСКО, займає 95-те місце з 122 країн світу. Маючи такі показники, Україна й справді належить до однієї з найзабрудненіших й екологічно проблемних країн. Ми, земляни, мешканці планети Земля, навіть не замислюємося над тим, як почувається планета, коли ми завдаємо їй таких ушкоджень.

Безпосередньо стосується України й проблема користування мирним атомом: унаслідок техногенної катастрофи на Чорнобильській АЕС в 1986р. й до сьогодні потерпає населення країни. З огляду на сучасні й перспективні небезпеки самої ЧАЕС, хвилюють й історія та динаміка користування атомом у мирних і воєнних цілях на світовому рівні, цікавить також особлива роль МАГАТЄ щодо варіантів створення безпечних умов для життя всіх людей на планеті. А апогеєм тривоги на початку війни став рух армії РФ у напрямку ЧАЕС: а чи знали вони, як поводитися з атомною станцією? Згодом до хвилювань додалась проблема із Запорізькою АЕС, а її функціональність взагалі несумісна з логікою війни: можливі ураження вражають масштабами їх наслідків, адже це як 10 ЧАЕС, коли на 100 тисяч років земля з усім, що на ній є, стане вмиль непридатною для людської життєдіяльності. Вочевидь, що ціна користування АЕС є надто високою. Чи не час людству подумати й про обмеження власних потреб? А в мережах стрічки новин сповіщають вже і про можливість застосування атомної зброї під час саме сьогоднішньої повномасштабної війни. Деталізуються ноу-хау, якими вони додатково озброєні, тож і про відстань, і про площу ураження, яку збільшено, і прицільність стала точнішою. Хто з людей може з цього радіти?! Українці, на жаль, стали очевидцями того, як руйнуються умови життя людини. Маємо визнати, що це глобальна проблема, щоб її залагодити чи хоча б почати це робити, потрібні глобальні зусилля. Наголосимо, що до цього здатні лише високоморальні люди. Їх ми і маємо виховати.

Короткий опис української ситуації дає всі підстави для невтішного висновку, який зробимо разом з першим президентом Академії наук України В. Вернадським: дивлячись на трагічні наслідки багатьох діянь людей як взагалі на планетарному рівні, так і на рівні України, «важко погодитися, що біосфера (за В. Вернадським) вступила у стадію розумного, а не божевільного керування» [1].

Наразі українське суспільство не усвідомлює масштабів екологічного лиха, яке відбувається в нашій державі. В. Вернадський залишив нам у спадок свій науковий доробок, який здатен допомогти кожному, хто хоче і готовий «правильно жити» на планеті Земля. Цьогоріч вже як 80 років його роботі «Декілька слів про ноосферу», яка з'явилася в 1944 році та увійшла у золотий фонд світової науки. У книзі у концентрованому вигляді викладено бачення

вченого про еволюційно-історичний процес, перспективи майбуття людства як космічного феномену. Наголосимо, що таку цілісну й завершену систему уявлень про «космізм життя» В. Вернадський сформулював у своїх творах вперше в історії людства. Освітняни користуються його всесвітньовідомою тезою: життя на Землі – явище космічне. Він був у числі перших, хто сприймав Землю як єдиний живий організм. В. Вернадський вважав, що ноосфера – це такий стан біосфери, в якому мають виявитися розум і спрямована ним праця людини як нова, небувала на планеті, геологічна сила. Маємо скористатися його безцінними попередженнями, а саме:

– Подальший неконтрольований розвиток діяльності людей приховує небезпеку, яку нам важко передбачати. Саме тому, коли надійде час, подальша еволюція планети, а отже й людського суспільства, будуть спрямовуватися розумом. Біосфера поступово перетворюватиметься на сферу розуму.

– Лише тоді, коли переважна більшість людей усвідомить небезпеку антропогенних процесів для подальшого існування людства і засвоїть необхідність добровільної відмови від зайвих матеріальних благ, можна буде ліквідувати гостру кризу, що виникла у відношеннях між людським суспільством та навколишнім середовищем [1].

На думку В. Вернадського, людство повинно взяти на себе відповідальність за подальшу еволюцію біосфери інакше в нього не буде майбутнього.

У вченні В. Вернадського стверджується не тільки необхідність цілеспрямованого розвитку біосфери <... > а й таких змін суспільства, природа й організація яких були б спроможні забезпечити потрібну гармонію в розвитку природи і суспільства. Або подальший розвиток нашої планети зробиться таким, що спрямовується людським інтелектом, або цивілізація зникне з її поверхні. Третього шляху немає. У цьому й була, мабуть, основна теза у вченні В. Вернадського [1].

Мало хто замислюється, чому Україна навіть не в змозі скористатися позитивним досвідом європейських країн, які вже мають значні досягнення саме в сфері екологізації освіти. Бо маємо насамперед неактивну громадськість, яка навіть не усвідомлює трагічність свого стану... Не розуміє цього і влада. А спричинити якийсь рух щодо покращення ситуації може лише свідомо громадськість. У цьому наша радикальна відмінність від країн ЄС. Вочевидь українське суспільство й потребує «правильного» виховання, зокрема екологічного в контексті загальнолюдського. Ось тому екологи й звернулися до освіти по допомогу [7, 8]. Самі ж вони добре розуміють, у чому сенс такого виховання. Так, наприклад: «Освіта має бути спрямована на виховання відповідального громадянина світу, що несе особистісну відповідальність за стан

планети». Отже, «однією з умов ноосферизації людського мислення, одним із головних інститутів, що може запропонувати шляхи виходу з кризи, стає екологічна освіта. Сучасна система освіти та виховання потребують впровадження нової моделі, що своєю чергою зумовлює звернення науковців у галузі освіти до філософії та екології. Це потрібно для того, щоб екологізувати освіту і виховання, зробити їх екологістськими (а не екологічними) через два взаємопов'язані напрями – теоретичне знання про природу та практичне знання про межі й наслідки людської діяльності» [7, с. 15–16; 8, с. 174].

За таку довіру до освіти та високу оцінку її можливостей ми щиро вдячні екологам. Але це і зобов'язує освітян з'ясувати реальну спроможність освіти виконати такий запит від екологів. Тож і розглянемо більш детально «ланцюжок відповідальностей» стосовно виховання саме позицій відповідальних осіб та установ. Так, у Національній доповіді НАН України зазначено, що за виховання в державі відповідальною є середня школа. Тож логічним ланцюжком зазначеного буде таке: якщо за виховання відповідає середня школа, то це означає, що виконання цього завдання покладено на вчителя. Логічно продовжити ланцюжок до педагогічного виша, там де готують вчителів для шкіл.

В. Кремень так пояснює причини реального стану з українською педагогічною освітою: «Досі, готуючи педагога-предметника, ми давали переважно тільки знання предмета. Не приділялася належна увага психологічній підготовці вчителя до розпізнання сутності конкретної людини, вміння виявити ті позитивні риси, які потрібно розвинути в дитині, і те негативне, що необхідно загальмувати» [9, с. 337].

Стосовно вищої освіти у звітній доповіді зазначено, що вихованням вони й не займаються, лише в тих аспектах, що стосуються саме їхніх професій. Стосовно вчительської професії склалася ситуація парадоксального камуфляжу: виш (університет) готує лише предметника, як засвідчив В. Кремень. Тоді як результатом роботи НУШ стають освітні послуги, але, зазначимо, це – не виховання. одо останнього І. Прокопенко у своїй статті 2019 р. констатував, що школа виконує лише навчальну функцію, виховної вже нема. Фактично уперше між вищою педагогічною освітою і школою-НУШ відбулася абсолютна 100-відсоткова адаптація. От і можна було б з цього залишатись задоволеними, якби не такі факти усіляких негараздів зі станом учнів (молоді), який переповнений прикладами «успішної аморальності». Останні – це наслідки деформацій педагогічної діяльності як результату педагогічної підготовки вчителів у вишах. Тоді як держава (її інституції) вважає, що її середня школа має виховувати націю. Я. Коменський наголошував, що «без виховання, нема й держави». Вченими НАН України доведено, що відсутність виховання сприяє

неконсолідованості суспільства. Мовби, відповідаючи В. Кременю, К. Ушинський зазначає: «Якщо ж ми дотепер <...> не готували вихователів, то не повинні дивуватися, що справа виховання йде погано і що моральний стан сучасного суспільства далеко не відповідає його чудовим біржам, дорогам, фабрикам, його науці, торгівлі й промисловості» [9, с. 5].

Тому логічний висновок НАН про неконсолідоване суспільство – це «не бити на сполох», а лише постфактум. Нам залишається лише визнати наявність у суспільстві значної кількості деконсолідуючих розломів. Закономірним є і наслідок про те, що Україна на початку 2022 р. увійшла в десятку найбільш нещасливих країн світу за версією американського центру Gallup. Що робити? Насправді – це риторичне питання. Звісно, підготовка вчителів у педагогічних університетах (вишах) нарешті й мала б стати адекватною тим завданням, розв'язувати які й покликаний український учитель. У такий спосіб ми долаємо саме ту невідповідність тих предметів, які вивчаються у вишах, тим, з якими вчителям доводиться працювати в середніх школах. Саме в цьому вбачав кризу в освіті Ф. Кумбс, замість того, щоб її заздалегідь позбутися. Ми здолали кризу, принаймні – теоретично.

Фактично далеко не всіма відповідальними особами усвідомлено, що педагогічна освіта, як і шкільна, деформувалася. З'ясуємо момент, коли і чому університетська освіта змінила свій статус. Проведеним історико-логічним аналізом з'ясовано таке. Як зазначив М. Підлісний, університет як феномен європейської цивілізації заворожував своєю універсальністю. Але старий університет помер, а новий «став звичайною школою (ліцеєм). Він не вчить мислити, він лише дає накопичення знань» (М. Гайдеггер). Так що ж втрачено в університетській освіті й, отже, у вищій освіті взагалі? Розуміння та широта кругозору – це є дві ознаки освітньої та інтелектуальної людини. Чому це сталося? Тому що у ХХ ст. склалося масове споживче суспільство і найвища, у тому числі університетська освіта, перестала бути елітарною. Ідеал культури високий, важкий та потребує напруги всіх духовних чинників людини. Масифікація ж громадського життя знизила планку освіченості, інтелектуальності й навіть професіоналізму. Серійне виробництво кадрів для серійного матеріального й духовного виробництва потребувало усередненого фахівця [10, с. 127].

Наш учитель й на сьогодні відчужений від цілісного світу культури та природи, орієнтований лише на реалізацію прагматичних цілей, як професіонал, що готовий до роботи, а не як учитель з «розумінням цього світу та широтою кругозору, щоб бути готовим до життя у суспільстві.

На відміну від англійського університету, наші вищі педагогічні заклади (університети та інститути) такими ніколи й не були.

Замість висновків. Далі представляємо парадигму (її осердя) якісної підготовки українського вчителя у форматі витягів. За умов надання освіти як галузі пріоритетного статусу у державній політиці, парадигма справді виявиться здатною врятувати насамперед українського вчителя, школу, освіту, суспільство, державу!

Квінтесенцією нашої моделі стали основні позиції роботи К. Ушинського «Людина як предмет виховання», які в нашій концепції/моделі є засадничими [14].

Суть пропозиції щодо основ НОВОЇ української педагогічної освіти – у відібраних нами основних положеннях К. Ушинського, на яких, якщо б ми заснували педагогічну освіту, нація була б передовою, суспільство не допустило б таких негараздів, які на сьогодні маємо. Більш того були б спроможними і своїм майбутнім поколінням у спадок залишити хорошу, здорову країну, правильні традиції та правила життєдіяльності українців! На жаль, за 200 років, коли ми в книжковому арсеналі маємо таку потрібну всьому розумному людству роботу нашого видатного педагога, якому, до речі, путівку в наукове педагогічне життя дала [Новгород-Сіверська](#) українська школа, чим і пишаємось, але, на превеликий жаль, не спроміглися впровадити його ідеї в українську освіту, а лише обмежилися цитуваннями та нагородженнями науковців і освітян за різноманітні досягнення в галузі освіти, тоді як в інтерв'ю 2019 р. нашому журналу академік В. Огнев'юк зазначив, що останнім часом й цитувати вже менше стали! Нонсенс! Тож одна з наших інтенцій – це якраз звернути увагу на науковий доробок К. Ушинського як на такий, який відповідає головним сучасним завданням як України сьогоднішньої, так і повоєнної!

❖ З усього, що нами сказано, ми можемо підсумувати: педагогіка – ... мистецтво – найбільш велике, складне, найвище і дійсно найнеобхідніше з усіх мистецтв. Мистецтво виховання спирається на науку. Як мистецтво складне і велике, воно спирається на безліч великих і складних наук; як мистецтво, воно крім знань вимагає гідності й гнучкості, та як мистецтво воно прагне до ідеалу, вічно досяжного і ніколи цілком недосяжного: до ідеалу досконалої людини [14, с. 7].

❖ Враховуючи поки що переважаючу в університетах підготовку вчителя-предметника, візьмемо до уваги таке: «Але... медик, історик, філолог можуть принести безпосередню користь справі виховання тільки в тому випадку, якщо вони не тільки фахівці, але і педагоги; якщо педагогічні питання передують у їхньому розумі всім їхнім пошукам, якщо вони, крім того, добре знайомі з фізіологією, психологією і логікою – цими трьома головними основами педагогіки [14, с. 7].

❖ Чи потрібно говорити про значення психології для педагога?.. [14, с. 10]. Звичайно, ніхто не сумнівається в тім, що головна діяльність виховання відбувається в сфері психічних і психофізичних явищ; але звичайно розраховують у цьому випадку на той психологічний такт, яким у більшому чи меншому ступені володіє кожен <...> [14, с. 11].

❖ У нас... вихователь, який хоча б має деякі знання із психології, є дуже рідкісним випадком [14, с. 6].

❖ ... можна сподіватися, що людство, нарешті, утомиться гнатися за зовнішніми зручностями життя... переконавши... що головні джерела нашого щастя і величі не в речах і порядках, які нас оточують, а в нас самих <...> [14, с. 9].

❖ Мета педагогічного факультету могла б бути більш визначена, ніж мета інших факультетів. Цією метою було би вивчити людину у всіх її природних проявах зі спеціальними здібностями до мистецтва виховання. Практичне значення такого педагогічного чи взагалі антропологічного факультету було б велике. Педагогів чисельно потрібно не менш, а навіть ще більш, ніж медиків, і якщо медикам ми довіряємо наше здоров'я, то вихователям довіряємо моральність і розум наших дітей, довіряємо їм душу, а разом з тим і майбутнє нашої батьківщини.

❖ Ніщо не викоринить у нас твердої віри в те, що прийде час... коли нащадки наші будуть з подивом згадувати, як ми довго зневажали справу виховання і як багато страждали від цієї недбалості <...> [14, с. 5].

❖ А чому ж і не бути педагогічному факультету? Якщо в університетах існують факультети медичні і навіть камеральні і немає педагогічних, то це показує тільки, що людина дотепер більш дорожить здоров'ям свого тіла і своєї кишені, чим своїм моральним здоров'ям, і більше піклується про багатство майбутніх поколінь, чим про їхнє добре виховання. Суспільне виховання зовсім не така мала, легка справа, щоб не заслуговувала особливого факультету [14, с. 5].

❖ До великого кола антропологічних наук належать: анатомія, фізіологія і патологія людини, психологія, логіка, філологія, географія, що вивчає землю як житло людини і людину як мешканця земної кулі, статистика, політична економія й історія у великому змісті, куди ми відносимо історію релігії, цивілізації, філософських систем, літератури, мистецтва і саме виховання в тісному значенні цього слова. У всіх цих науках визначаються, ототожнюються та групуються факти та ті співвідношення фактів, в яких виявляються якості предмету виховання, тобто людини [14, с. 4].

❖ Але невже ми хочемо, запитають нас, щоб педагог вивчав таку велику кількість і такі великі науки, перш ніж приступити до вивчення педагогіки в її тісному змісті, як збірку правил педагогічної діяльності? Ми відповімо на це питання позитивним твердженням. Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відносинах, то вона повинна пізнати її теж в усіх відношеннях [14, с. 5] <...>.

❖ У цьому значенні педагогіка буде, звичайно, першим, вищим з мистецтв, тому що вона прагне задовольнити найбільші з потреб людини і людства — їх прагнення до удосконалень у самій людській природі; не до вираження досконалості на полотні чи в мармурі, але до удосконалення самої природи людини — її душі і тіла; а вічний первинний ідеал цього мистецтва є ідеальна людина [14, с. 1].

❖ Не можемо ми назвати педагогом того, хто вивчив тільки кілька підручників педагогіки і керується у своїй виховній діяльності правилами і настановами, які знаходяться в цих «педагогіках», не вивчивши тих явищ природи і душі людської, на яких, можливо, засновані ці правила і наставляння. Тому що педагогіка не має в собі терміна, що відповідає медичній терапії, то нам доведеться... [14, с. 2].

Майже кожне освітянське дослідження починається з твердження, що майбутнє країни залежить від якості розвитку, вихованості своїх громадян, їхнього творчого потенціалу.

Деформація педагогічної освіти в контексті загальної далася взнаки. Тож лише від кожного з нас залежить, як ми справимося з усіма проблемами української доби, щоб стати ще мудрішими, справжніми ноосферними відповідальними суб'єктами!

Список використаних джерел

1. Вернадський В. І. Вибрані праці. Київ : Наук. думка, 2005. 302 с.
2. Бех В. П. Соціальний організм: філософсько-методологічний аналіз : дис... д-ра філос. наук : 09.00.03. Запоріжжя, 1999. 375 л.
3. Виговська О. І. Суб'єктність українського вчительства: світоглядна платформа вищої педагогічної освіти. *Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти*: матеріали Всеукр. міжгалуз. наук.-практ. онлайн-конф., м. Київ, 29 верес. – 1 жовт. 2022 р.). Київ, 2022. С. 218–228.
4. Виговська О. І. Природовідповідна діяльність вчителя в контексті авторської педагогічної концепції людини. *Розбудова єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя (Forum-SOIS, 2021)* : зб. матеріалів (тез доп.) 3-го Міжнар. наук.-практ. WEB-форуму, Київ–Харків, 25–28 трав. 2021 р.) / за наук ред. М. Л. Ростоки, Т. С. Бондаренко; Харків, 2021. Вип. 3. С. 37–46. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730331/> (дата звернення: 30.03.2024).
5. Вся Україна повинна вчитися – група «Першого грудня» оприлюднила позицію щодо розвитку освіти. *Ініціативна група «Першого грудня»*. URL: <http://1-12.org.ua/2013/06/04/1994> (дата звернення: 30.03.2024).
6. Гарячі точки шкільного простору у палких виступах учасників форуму : темат.-реферат. огляд виступів учасників Першого міжнар. форуму освітян. керівників «Лідери української школи: роль директора сучасного навчального закладу» / уклад.: О. І. Виговська, О. С. Виговський, О. В. Павловська. *Директор шк., ліцею, гімназії*. 2009. № 1. С. 4–64.
7. Гардашук Т. В. Сучасний екологізм: теоретичні засади та практичні імплікації: автореф. дис. ... д. філос. наук. Київ, 2006. 37 с.
8. Канцурак В. В. Екологічна парадигма українського державотворення: політична стратегія суспільних змін. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Київ–Переяслав, 2020. 203 с.
9. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-е вид. Київ : Т-во «Знання» України, 2010. 520 с.

10. Підлісний М. М. Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О. 2020. 164 с.
11. Прокопенко І., Бойчук Ю. Роль педагогічної науки в модернізації сучасної освіти та українського суспільства. *Новий Колегіум*. 2019. №3. С. 4–12.
12. Сковорода Г. Твори у двох томах. Т. II. Шлях рятівний. Київ: АТ «Обереги», 1994. 480 с.
13. Україна: шлях до консолідації суспільства: нац. доп. / ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю. П. Богуцький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін.; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2017. 336 с.
14. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології (витаги). Т. 1. Передмова. *Файловий архів студентів*. URL: <https://studfile.net/preview/5461547/> (дата звернення: 30.03.2024).

References:

1. Vernadskyi V. I. Vybrani pratsi. Kyiv : Nauk. dumka, 2005. 302 s.
 2. Bekh V. P. Sotsialnyi orhanizm: filososfsko-metodolohichniy analiz : dys... d-ra filos. nauk : 09.00.03. Zaporizhzhia, 1999. 375 l.
 3. Vyhovska O. I. Subiektnist ukrainskoho vchytelstva: svitohliadna platforma vyshchoi pedahohichnoi osvity. *Problemy tsyvilizatsiinoi subiektnosti Ukrainy: misiia nauky i osvity : materialy Vseukr. mizhhaluz. nauk.-prakt. onlain-konf., m. Kyiv, 29 veres. – 1 zhovt. 2022 r.*. Kyiv, 2022. S. 218–228.
 4. Vyhovska O. I. Pryrodovidpovidna diialnist vchytelia v konteksti avtorskoi pedahohichnoi kontseptsii liudyny. *Rozbudova yedynoho vidkrytoho informatsiinoho prostoru osvity vprodovzh zhyttia (Forum SOIS, 2021)*: zb. materialiv (tez dop.) 3-ho Mizhnar. nauk.-prakt. WEB-forumu, Kyiv–Kharkiv, 25–28 trav. 2021 r.) / za nauk. red. M. L. Rostoka, T. S. Bondarenko; Kharkiv, 2021. Vyp. 3. S. 37–46. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730331/> (data zvernennia: 30.03.2024).
 5. Vsia Ukraina povynna vchytysia – hrupa «Persheho hrudnia» opryliudnyla pozytsiiu shchodo rozvytku osvity. Initsiatyvna hrupa «Persheho hrudnia». URL: <http://1-12.org.ua/2013/06/04/1994> (data zvernennia: 30.03.2024).
 6. Hariachi tochky shkilnoho prostoru u palkykh vystupakh uchasnykiv forumu : temat.-referat. ohliad vystupiv uchasnykiv Persheho mizhnar. forumu osvitan. kerivnykiv «Lidery ukrainskoi shkoly: rol dyrektora suchasnoho navchalnoho zakladu» / uklad.: O. I. Vyhovska, O. S. Vyhovskiy, O. V. Pavlovska. Dyrektor shk., litseiu, himnazii. 2009. № 1. S. 4–64.
 7. Hardashuk T. V. Suchasnyi ekolohizm: teoretychni zasady ta praktychni implikatsii: avtoref. dys. ... d. filos. nauk. Kyiv, 2006. 37 s.
 8. Kantsurak V. V. Ekolohichna paradyhma ukrainskoho derzhavotvorennia: politychna stratehiia suspilnykh zmin. – Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Kyiv-Pereiaslav-2020. 203 s.
 9. Kremen V. H. Filosofiia liudynotsentryzmu v osvitnomu prostori. 2-e vyd. Kyiv : T-vo «Znannia» Ukrainy, 2010. 520 s.
 10. Pidlisnyi M. M. Problemy aksiolohii ta shliakhy yikh vyrishennia : monohrafiia. Dnipro : Vydavets Bila K. O. 2020. 164 s.
 11. Prokopenko I., Boichuk Yu. Rol pedahohichnoi nauky v modernizatsii suchasnoi osvity ta ukrainskoho suspilstva. *Novyi Kolehium*. 2019. №3. S. 4–12.
 12. Skovoroda H. Tvary u dvokh tomakh. T. II. Shliakh riativnyi. Kyiv: АТ «Oberehy», 1994. 480 с.
 13. Ukraina: shliakh do konsolidatsii suspilstva: nats. dop. / red. kol.: S. I. Pyrozhkov, Yu. P. Bohutskiy, E. M. Libanova, O. M. Maiboroda ta in.; In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv : NAN Ukrainy, 2017. 336 с.
 14. Ushynskiy K. D. Liudyna yak predmet vykhovannia. Dosvid pedahohichnoi antropolohii (vytiahy). Т.1. Peredmova. *Failovyi arkhiv studentiv*. URL: <https://studfile.net/preview/5461547/> (data zvernennia: 30.03.2024).
-